

Любов ТОМЧУК
У СВІТІ НАДІЇ
(Про літературну діяльність письменниці й перекладачки
Надії Кибальчич, народженої на Житомирщині)

В історії української культури кінця ХІХ та початку ХХ століття помітну роль відіграли письменники, які до недавнього часу вважалися другорядними, епізодичними постатями, тоді як дослідники здебільшого звертали увагу на найвидатніших. Нині переосмислюються десятиліттями замовчувані важливі історичні події, їх значення, роль діячів, котрі активно сприяли поступовому розвитку українства, зміцненню його контактів з іншими європейськими культурами. Українська поетка, прозаїк, перекладачка Надія Кибальчич є однією з активних діячок тієї переломної доби, що були несправедливо забуті. У 2004 році виповнилося дев'яносто літ від дня смерті письменниці, отже, маємо нагоду згадати про неї добрим словом.

Надія Кибальчич народилася 26 квітня (8 травня за старим стилем) 1878 року у містечку Ясногород на Волині (тепер Житомирської області). Її батько – Костянтин Іванович Кибальчич мав духовний стан, проте належав до шляхетсько-дворянського роду. Мати – Надія Матвіївна Симонова-Кибальчич походила зі збіднілого поміщицького роду, заслуженого для нашої літератури. Невдовзі мати з дочкою перебралися на Полтавщину, де й минали юні роки Надії. По суті, в роду вона була представником уже третього письменницького покоління. Дід по матері М.Т.Симонов, відомий у літературі як Матвій Номис, був співпрацівником першого українського часопису «Основа» (1861–1862), автором оповідань, фольклористом та етнографом, укладачем відомої збірки «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (1864). Мати Н.Кибальчич також була літераторкою. Вона виступала під псевдонімом Наталка Полтавка, який облюбувала собі як щира полтавчанка. Мелодрама «Катря Чайківна» була навіть відзначена першою премією на конкурсі Руського народного театру у Львові 1893 року. У родині високо шанували пам'ять про Тараса Шевченка. Надія Симонова-Кибальчич опублікувала в «Киевской старине» за 1887 рік, між іншим, спогади про поета, написані на підставі її розмов із матір'ю, тобто дружиною М.Симонова¹. Таким чином, звернення Кибальчич-доньки до українського художнього слова не було випадковим. Воно стало

---

¹ Див.: Ротач П. Матеріали до українського біографічного словника. Літературна Полтавщина // Архіви України. – 1965. – № 6. – С. 96.

продовженням гідної родинної традиції. Можливо, це відчуття традиції допомагало їй долати численні незгоди та розчарування, які неодмінно зустрічалися в той час на шляху українського письменника – речника бездержавної та упослідженої нації.

У дитячі та юнацькі роки Надії Кибальчич активно виявилася її схильність отримувати найяскравіші враження від уяви, а не від реальних подій. Цей талант став підставою майбутньої художньої творчості. Реальна дійсність, як правило, гірко розчаровувала, убивала найкращі поривання душі дівчини. Натомість фантазії та мрії, витвори уяви заповнювали свідомість, тишили сподіваною, якщо не дійсною, радістю. Це досить прозоро відчувається у творах, позначених інтимними враженнями авторки, зокрема «Спогади kota Сивка», «Матеріал до біографії», «Пропаші сестри» та ін.

Значний вплив на світогляд письменниці мали також революційні настрої, в той час дуже поширені серед освіченої, демократично налаштованої молоді. Узагальнюючи тип тогочасного революціонера, Сергій Булгаков писав про героя-ідеаліста, одержимого поривом до свободи та прагненням рятувати інших. Для такого діяча, за Булгаковим, чужий світ буднів, навіть ворожий своїм міщанством та приземленим матеріалізмом. Зате він перейнятий „есхатологічною мрією про Град Божий, про майбутнє царство правди” і прагне „спасіння людства – якщо не від гріха, то від страждань”. Життєва програма такої людини передбачає „героїчний максимум”. „Максималізм є невід’ємна риса інтелігентського героїзму”², – писав С.Булгаков.

До людей такого світогляду належала й Надія Кибальчич. Вона переживала свої громадянські почуття глибоко, драматично, екзальтовано. Революційні ідеї здавалися їй справою життя тогочасної інтелігенції. Про це добре свідчать її поезії, в яких звучать активні настрої боротьби, нескореності та готовності до жертви в ім’я ідеї (загалом нехарактерні для поетичної музи Кибальчич, зосередженої навколо м’яко-ліричних мотивів). Так, у поезії “Голоси” від імені невідомих борців авторка стверджує героїчне переконання:

*Може, ми не діждем хвилини ясної,
Може, ми загинем у цій боротьбі,
Та вирветься правда з темниці тісної –
Вона завоює всю землю собі!*³

В українську літературу Надія Кибальчич увійшла, маючи за плечима двадцять літ життя. Перші публікації – імпресіоністичні ескізи «Місячне сяєво» та «У лісі» – з’явилися на сторінках «Літературно-наукового вісника» в 1899 році. Із цього часу Кибальчич стає активним учасником

² Булгаков С. Героизм и подвижничество // Вехи. Интеллигенция в России. – Москва, 1991. – С. 58-59.

³ Кибальчич Надія. Поезії. – Київ, 1913. – С. 35.

українського літературного життя. Спочатку вона виступає винятково в «Літературно-науковому віснику» (1899 – 1902), але в 1903 – 1905 роках починає публікуватися в літературних альманахах та інших періодичних виданнях, зокрема у Франковій антології «Акорди» (1903), «З-над хмар і долин» М.Вороного (1903), «Багаття» (1905), «З потоку життя» (1905), «За красою» (1905) та інших. Відтак письменниця стає майже неодмінним учасником спільних літературних проєктів, якими були досить популярні в той час альманахи, особливо – після 1905 року, коли було скасовано царську заборону на українське друковане слово. Проте для першого (раннього) періоду її творчості, який тривав до ув'язнення та еміграції, надзвичайно важливе значення має творче спілкування письменниці з редакцією «Вісника» в особі Івана Франка та Володимира Гнатюка, з якими вона листувалася особисто.

Події першої російської революції 1905 року виявилися переломним пунктом у житті Н.Кибальчич. Письменниця захоплена вітала революційну хвилю, що, на її переконання, має визволити цілий народ та повернути йому краще майбутнє. У її віршах цього періоду звучить віра й оптимізм.

*Із нашої муки, із нашого горя,
З нещастя, з неволі
Згартується сила, що лихо поборе
Для кращої долі.
Мені оця думка немов одчиняє
Замкнуті двері,
Мені оця думка журбу розганяє,
Що владна тепера,
Мені оця думка все втішине говоре...
Й мені так здається,
Що з нашої муки, із нашого горя
Та воля скується⁴.*

Це цитата із вірша «З тюремних мотивів», який у критичному відгуку відомого поета-модерніста Миколи Вороного було названо прикладом сильного вираження громадянської теми. На думку критика, цей ліричний твір „пролунав ... з належною силою”⁵. Справді, у вірші зустрічаємо бадьору, оптимістичну тональність, загалом невластиву Надії Кибальчич. В образах вірша можна вбачати вплив популярної на той час революційної поезії, зокрема українських авторів (Лесі Українки, Бориса Грінченка).

У часі революції 1905 року Надії Кибальчич разом із чоловіком Козловським довелося пережити кількомісячне ув'язнення, після чого

⁴ Там само. – С. 34.

⁵ Вороний Микола. Надія Кибальчич. “Поезії” // Твори / Упор., підгот. текстів, передмова та примітки Г.Вервеса. – К.: Дніпро, 1989. – С. 649.

молода сім'я була змушена емігрувати із Росії. На підставі вивчення доступних нам джерел можемо твердити, що письменниця перебувала за кордоном протягом 7-8 років, тобто від 1906-07-го до 1914-го. Про її еміграційний побут мало що можна сказати. Але із листування видно, що жила у вкрай скрутних умовах, терплячи постійні матеріальні нестатки та беручись за будь-які заробітки, які могли трапитися. Так, вона намагалася заробляти літературними перекладами, але українські журнали не заохочували перекладацтва. Значна частина перекладів так і залишилася в рукописах, не побачивши світу. Також немало оригінальних творчих задумів розбилося об безвихідь у пошуках шматка хліба та відчай еміграційного життя.

Творчість Надії Кибальчич другого (еміграційного, зрілого) періоду помітно відрізняється від її доробку 1898-1905 років. Письменниця продовжує активно працювати в літературі. Однак провідною темою її творчості стає тема людини і революції, а домінуючими – драматичні і трагічні настрої. Творчість Надії Кибальчич набула нових рис, засвідчила розширення естетичних можливостей авторки. Ліричну поезію в цей час письменниця друкує зрідка, мабуть, усвідомивши її слабкі сторони. Однак у прозі вона віддає перевагу вже не імпресіоністичним ескізам, а класичному оповіданню та новелі. Розширюється тематична гама її оповідань: якщо раніше вони в основному торкалися тем із життя інтелігенції, то тепер чимало пишеться на теми села («Ганнине кохання», «Підпал», «Павло Тодосенко» та ін.). Властиво, більшість оповідань, зібраних в окремому виданні 1914 року, об'єднані темою села, хоч у них, звичайно, присутні реалії нового часу. Характерну оцінку творчого доробку Надії Кибальчич подав Сергій Єфремов: «...Вона теж у своїх поезіях та оповіданнях здебільшого торкалась запитів та переживань інтелігентасучасника, душу якого розпинають впливи складного життя, скажу так, на хресті самоаналізу й рефлексів. Авторка, видимо, так глибоко переживала ті перехресні впливи і це одбилося на її творах (...) тужним колоритом шукання якогось незнаного щастя, навіть просто тихого відпочинку для душі, – шукання, що кінчиться раз у раз трагедією розбитих надій»⁶.

У творчості Кибальчич останніх років виразно намічається еволюція в бік розширення жанрових меж та можливостей. У цьому переконують чотири розгорнуті письменницею, але не завершені проекти – великої прози, драматургії, творчості для дітей та перекладів. Тяжіння до великої прози було помітне вже в окремих речах Надії Кибальчич 1905-07 років. Повість «Пропаші сестри», яка друкувалася в «Літературно-наукового віснику» за 1914 рік, має стійкі ознаки романного мислення, за жанровими ознаками наближається до роману.

---

⁶ Єфремов С. Історія українського письменства. – К.: Феміна, 1995. – С. 592.

Типовий герой художньої прози Надії Кибальчич – людина, котра сповна зазнає на собі кривди світу. Такий герой не завжди є слабкою істотою від природи, проте потрапляє в обставини, в яких не знаходить сил для протистояння злу. Увага письменниці найчастіше зосереджується на стражданні як основному переживанні, яке є найхарактернішим виявом внутрішньої сутності людини. Разом із тим сама Н.Кибальчич завжди виразно виявляє в літературі глибокі гуманістичні позиції. Вона широко співчуває своїм персонажам, котрі, незважаючи на високі духовні якості, не можуть знайти у житті щастя, жаліє їх змарнованих шансів на добру долю. З іншого боку, осуджує носіїв зла, кривдників, тих, хто чинить агресивне вторгнення у життя іншого, нехтуючи одвічними моральними принципами. Звичайно, подібні оцінки не даються прямолінійно та дидактично: зберігаючи усі жанрові вимоги об'єктивної оповіді, письменниця лише майстерними штрихами дає зрозуміти свої оцінки подій та вчинків персонажів. Проте загальна тенденція, яку можна визначити як настанову на дидактичність, є присутньою у її творах. Недаремно героїні оповідань Надії Кибальчич є переважно вчительками; вони не тільки самі прагнуть до моральної досконалості, а й намагаються доволілишній світ змінити на краще, “навчити” людяності, доброти та любові.

У душі часу зростає інтерес Кибальчич до драматургії, яка є в цей час дуже популярною як за кордоном (Генрік Ібсен, Бернард Шоу, Моріс Метерлінк, Анатоль Франс, Гергардт Гауптман), так і в Україні (Леся Українка, Олександр Олесь, Людмила Старицька-Черняхівська, Володимир Винниченко, Спиридон Черкасенко та ін.). Вона задумує створити драму про переломний момент життя українського суспільства, яким був 1905 рік. Проте твір лишився в рукописі, так і не був надрукований і за життя авторки, і по смерті. У чернетковому варіанті драма має назву «На селі»⁷.

У дитячій творчості Надія Кибальчич розкривається тими гранями її таланту, які доти були невідомі її читачам. Зокрема, у ній знаходить втілення ліричний хист авторки, вміння інтимізувати художні образи для дитячого сприйняття. Це переконливо виявилось в укладеній 1914 року збірці «Дитячі оповідання». Дитячий світ Надії Кибальчич сповнений добра, ласки, спокою, на протигагу світові дорослих. У ньому немає тих трагічних суперечностей, які характерні для героїв численних оповідань письменниці, трапляються лише натяки на психічний дискомфорт у реальній дійсності.

Невідкладною творчою потребою Надії Кибальчич стають переклади, зокрема з італійської, оскільки більшу частину періоду на чужині

⁷ На селі. *Драма* // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Там само. – Ф. 78. – Од. зб. 264. – 51 арк.

Козловські провели саме в Італії. Перекладаючи з італійської, переймає на себе роль посередника у культурному спілкуванні двох народів, про що цілком слушно писала О.Пахльовська⁸. Адже вона готує не лише літературні переклади, а й наукові, популярні, як, наприклад, стаття Джузеппе Мадзіні «Роки Молодої Італії», рукопис котрої зберігся в архіві. Треба наголосити, що тлумачилися твори провідних майстрів тогочасної італійської літератури – Ади Негрі, Лучіано Цукколі, Грації Деледди та інших. Задум Кибальчич полягав у тому, щоб дати українській літературі найцікавіше, найсильніше із літератур європейських народів (крім італійської, також французької, німецькомовної), але з акцентом на близькість перекладів українському світовідчужанню, українській душі (!). При уважному погляді помітимо, що ряд перекладних текстів складався не випадково: Кибальчич відбирала ті, котрі в чомусь були співзвучні її власній творчості, містили розвиток тем та мотивів, до яких сама вона зверталася неодноразово, окреслювали складні, суперечливо-драматичні, а то й трагічні образи персонажів. Впадає в очі тенденція до збільшення питомої ваги літературних перекладів у загальному доробку Надії Кибальчич в останні роки життя.

Невдовзі після повернення на Україну чоловік Надії Кибальчич помер. Ця смерть, хоча і сподівана, стала важким ударом долі. Письменниця опинилася наодинці перед ворожим світом та всіма життєвими труднощами, без жодної підтримки та більше-менш ясних надій на майбутнє. Колишні особисті контакти в Україні було втрачено або послаблено, переслідувало відчуття самотності та непотрібності, покинутості й порожнечі. До того ж, письменниця відчувала тягар провінції, мешкаючи в містечку Кагарлику на Київщині. У цей останній період життя Кибальчич глибоко переживає самотність і туту. Звідси – розвиток депресії, яка наблизила трагічний кінець її життя. Дійшовши крайнього розпачу, Кибальчич наклала на себе руки 6 вересня 1914 року. Глибші причини трагедії заховані в таємницях психічного життя письменниці і навряд чи можуть бути коли-небудь розгадані. Можна лише здогадуватися про них на підставі творчості, адже мотив самогубства, вичерпаності та смертельної туги часто трапляється у зрілих творах Надії Кибальчич, як-от «На хуторі», «Засуджені», «З життя», «Пропащі сестри».

Незадовго до смерті збулася нарешті довголітня мрія письменниці – її твори виходять із друку окремими збірками: «Поезії» (1913), «Оповідання» та «Дитячі оповідання» (обидві – 1914), також удалося опублікувати окремою книжечкою один із найцікавіших перекладів – «Легенду про св. Юліана Милосердного» Густава Флобера (Чернівці, 1914). Книги були видані власним коштом і, звичайно, цей крок треба розцінювати як

---

⁸ Пахльовська О. Українсько-італійські літературні зв'язки XV-XX ст. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 150.

останню жертву письменниці на вівтар рідної літератури. Сама хвора, надломлена, виснажена, самотня, перебуваючи у злиденному матеріальному становищі, вона все ж опікується публікацією власних творів, а не влаштуванням побуту. Це було найвище підтвердження ідеалістичних світоглядних позицій, яких Кибальчич ніколи не зрікалася, вірність місії Слова і України, яких вона ніколи не зраджувала.

Мистецька індивідуальність Надії Кибальчич виразно прочитується в її поглядах на природу і смисл художньої творчості, зв'язки літератури із дійсністю, індивідуума з його внутрішнім життям, самоцінність людської особистості та її духовних проявів, індивідуальну психологію, а також осмислення суспільства та природи. Усе це складає цілий комплекс цікавих ідей, по-різному розвинутих Надією Кибальчич у художніх творах, зокрема малій прозі, яка найвиразніше репрезентує своєрідність естетичного мислення письменниці. Персонажі, епізоди, побутові деталі творів Надії Кибальчич нерідко набувають автобіографічного характеру. У специфічних акцентах цих тенденцій, які виявляють особливості світогляду та світорозуміння письменниці, філософські, морально-етичні та естетичні засади її творчості, відчитуємо індивідуально-мистецький «код», її художницьку модель світу. Програмним твором у цьому плані є автобіографічний ескіз «Лист», надрукований в «Літературно-науковому віснику» 1904 року. Ідеться про долю «літературного робітника», який «тяжко працює, бо йому ні на віщо існувати». Але далі план конкретного життєвого випадку розширюється й переростає у загальну тему митця та його місця у суспільстві, ваги й заслуг художнього слова. У роздумах Надії Кибальчич відкривається цілком зрілий, відповідальний і патріотичний погляд на літературну творчість та особу письменника. Можна дивуватися проникливості молоді авторки, яка так глибоко розуміє не тільки вигоди, а й драму творчості, зокрема в її українському варіанті:

Єдине, в чім це живе українська нація, – це письменство. Так і повинні жити культурні нації і, звичайно, воно, виходячи з життя, непримітно та примітно впливає на його. Не можна собі уявити культурного народу без літератури. У нас письменство значніше; це стяг, біля якого збираються вірні своєї країни; від його ми ждемо більшого, а письменників бажаємо бачити «рицарями без страху і догани». Але в дійсності вони не такі. Щоб існувати, лиш існують як жива істота, вони повинні йти на компроміси. Найвидатніші працюють на чужому полі, бо на своїому можна вмерти від голоду, а свої сього і не примітять⁹.

Видно, що гіркота цих слів народжувалася із тривалих спостережень та переживань авторки. Їй добре відомий був нестерпний побут українського письменника. Гіркота самоусвідомлення українського літератора,

⁹ Кибальчич Н. Лист. Ескіз // Літературно-науковий вісник. – Т. XXVII. – 1904. – Кн. 7. – С.7.

позбавленого не тільки належного пошанування у суспільстві, але й елементарного визнання чи хоча б розуміння, була тим гострим почуттям, яке об'єднувало багатьох тогочасних письменників – Івана Франка, Лесю Українку, Миколу Вороного, Володимира Винниченка.

Оцінюючи життєвий і творчий шлях Надії Кибальчич, робимо висновок, що в ньому виявилось самовіддане служіння національній культурі. Виховане під впливом української класичної літератури та живих літературних знайомств, які Кибальчич мала через родинне оточення, воно пізніше живилося творчими взаєминами з велетами української літератури, якими були Іван Франко та Леся Українка. Праця Надії Кибальчич на благо українського письменства є суттєвим внеском у літературний процес кінця XIX та початку XX століття, а її актуальність в національно-культурному аспекті і по сьогодні не вичерпана.